

MİLLİ İQTİSADI İDARƏETMƏ MODELİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNƏ AKTİVLƏRDƏN İSTİFADƏNİN NƏTİCƏLİLİYİ PRİZMASINDAN YANAŞILMASI ZƏRURƏTİ HAQQINDA

Rasim Həsənov

i.e.d., prof.

Dünya iqtisadiyyatında və onun müxtəlif kəsimlərində son illərdə baş verənlər, xüsusi ilə iqtisadi inkişafın mütamadi olaraq yeni resurslarla (belə resurslar ənənəvi və qeyri ənənəvi ola bilər) zənginləşən xarakteri və sürətinin hədsiz volotilliyi, iqtisadi amillərin bütün kompleksinə, o cümlədən idarəetmənin şərtləndirdiyi amillərə yeni rakursdan baxılmasını tələb edir. Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin bərpasından ötən dövrdə milli iqtisadi inkişafın təşəkkül yolu nə qədər cəlbədici olsada, 2014-cü ildə başlayan "problemlər dövrü" ölkəmizdə, "idarəetmə imkanları" mövzusunı daha da aktuallaşdırır.

İqtisadi idarəetmənin geniş təsir spektri və zəngin alət arsenalına malik olmasına rəğmən, bu məqalədə, daha çox ölkəmizdə dövlət iqtisadi idarə etmə sisteminin bəzi aspektlərindən bəhs edəcəyik. Belə aspektlərə, idarəetmənin mühüm potensial determinantı kimi, "dövlət aktivlərindən" istifadə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi aid edilmişdir. Məsələ ondadır ki, ümumən çox yüksək "inkişaf dövründə" milli təsərrüfatçılıq sisteminin şaxələndirilməsinə yanaşmada, daxili inkişaf potensialının səfərbər olunmaması, "özünü inkişaf" qabiliyyətinin bərpası və inklyuzivliyin təmin olunması şərtlərinə riayət edilməməsi, iqtisadi sistemin konyunktur dəyişiklərinə görə volotilliyinin hədsiz yüksəlməsi və inkişaf potensialının dayanıqlığının kəskin azalmasını doğurmuşdur. 2014-cü ildən başlayaraq dünya neft bazarında baş verən konyunktur dəyişikləri və iqtisadi siyasətin "boşluqları" fonunda, Azərbaycanda milli valyutanın 2015-ci ildə iki mərhələdə qaçılmaz, kəskin devalvasiyası, iqtisadiyyatın fəaliyyəti üçün böyük resurs və bazar problemləri yaratdı. Doğrudur, hətta yaranan problemlərə baxmayaraq həmin hadisənin qiymətləndirilməsində ekspert və tədqiqatçılar arasında fikir birliyi hələdə yoxdur. Milli valyutanın devalvasiyasının iqtisadi siyasətin hədəflərinə, yaxud inkişaf mərhələsinin çağırışlarına adekvat, gecikmiş və ya zamanında edilmiş reaksiya olması haqqında fikirlər kifayət qədər rəngarəngdir və nə qədər paradoksal görünsədə əksər fikirlər ayrılıqda doğru hesab edilə bilər.

Araşdırmalarımız göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında yaranmış çağdaş durum əslində, dövlət aktivlərinin idarəçiliyi xüsusiyyətlərindən qaynaqlanan, struktur və institusional xarakterə malikdir. Burada isə aparıcı səbəb, iqtisadi idarəetmədə təsərrüfatçılıq mexanizminin transformasiyası və mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsinin başa çatdırılmaması hesab edilməlidir. Çağdaş Azərbaycan

iqtisadiyyatının davam edən və özündə “böhran potensialını” daşıyan tranzitivliyinin ifadəsi kimi, bu iki mühüm arzu olunmaz xüsusiyyətin aradan qaldırılması məqsədi ilə, hesab edirik ki, özəlləşdirmə və dövlət aktivlərinin idarəçiliyi fəlsəfəsinə yeni yanaşmanın tətbiqi son dərəcə zəruridir.

Belə ki, fikrimizcə, Azərbaycan iqtisadiyyatında struktur problemləri iki istiqamətdən qaynaqlanır və iqtisadi sistemin “özünü inkişaf qabiliyyəti” və dayanıqlığı səviyyəsinə təsir baxından təhlükəli hesab olunur. Birinci istiqamət, Azərbaycan iqtisadiyyatının Sovet mirası olan “əyalət iqtisadiyyatı” xarakteri ilə bağlıdır. Digər amil, problemlərin həllinin yüksək kapital tutumluğudur. Tranzitiv xarakterli ölkələrin əksəriyyəti üçün xarakterik olan, iqtisadiyyatın struktur “harmoniyasızlığının” həllinin, cari iqtisadi siyasət üçün prioritet olmamasının bir səbəbi də məhz sonuncudur. İnstitutsional xarakterli problemlər, tranzitiv ölkələrdə əsasən, dövlət idarəetmə sistemində funksiya və vəzifələrin təkrarlanmasına gətirən bürokratiya aparatının hədsiz genişliyi ilə şərtlənir.

Ekspertlərin qiymətləndirmələrinə görə axıncı iki ildə Azərbaycanda baş vermiş son maliyyə böhranlarının səbəbi, bilavasitə axınların sadə disbalansı yox, investorların etimadının itməsi nəticəsində maliyyə aktivlərinin qiymətlərinə təsirləri və ya aktivlərin azalması ilə birgə, xarici valyutada ifadə olunmuş borcların artması fonunda, aktivlərin dəyərinin azalmasına gətirən lokal maliyyə valyuta böhranları olmuşdur. Ona görə də belə bir mülahizəni formalaşdırmaq mümkündür ki, Dövlətin iqtisadi fəaliyyətdə real və faktiki təsirləri, idarəetmə üçün qəbul edilmiş yanaşmalardan əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Dövlətin həll edici rolu, daha böyük resurslara malik olması ilə yox, formalaşdırdığı milli təsərrüfatçılıq mühiti və apardığı iqtisadi siyasətin, ilk növbədə dövlət aktivlərindən iqtisadi inkişafı stimullaşdırmaq və zəruri məqamlarda dəstəkləmək xarakteri ilə şərtlənir. Milli iqtisadi sistemlərin inkişafının dünya təcrübəsini və arzu olunan inklyuzivliyi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, ölkəmizdə dövlət aktivlərindən istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə müəyyən tövsiyələr irəli sürmək mümkündür.

Məlum olduğu kimi, müstəillik dövründə Azərbaycanda özəlləşdirmə strategiyasını şərtləndirən əsas amillərə və ya hədəflərə, Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin seçilmiş məqsədləri -sahibkarlar təbəqəsinin formalaşdırılması; ictimai mülkiyyətin ədalətli bölgüsünün təmin edilməsi və Dövlət büdcəsinin yeni gəlir kanalının yaradılması aid edilə bilər. Lakin, son iyirmi illik təcrübəmiz göstərir ki, ayrılıqda normal hesab edilə biləcək bu məqsədlərin uyuşmazlığı səbəbindən, özəlləşdirmənin alınmış nəticələrini məqbul hesab etmək olmaz. Ona görə də, mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsinin, dünya təcrübəsindən çıxış edərək, təklif edirik ki, Azərbaycanda özəlləşdirmənin perspektivinə mövcud iqtisadi reallıqlar çərçivəsində müsbət təsir göstərmək imkanına malik olan, məsələn iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin dəstəklənməsi, işlək fond bazarlarının formalaşdırılması və s. kimi məsələlərə diqqət yetirilməsi son dərəcə vacibdir.

Azərbaycan təcrübəsində, dövlət aktivlərinin idarəçiliyində yol verilən qeyri-səmərəliliklərin qiymətləndirilməsində, iqtisadi siyasətin məqsədlər piramidasında ierarxiyaların düzgün müəyyənləşdirilməməsi, müxtəlif səviyyəli idarəedicilər

tərəfindən qərar qəbulunda lokal maraqlarla tənzimlənən subyektivliyin yüksəkliyi amilləri fərqləndirilməlidir. Apardığımız analitik tədqiqatların nəticəsi olaraq Azərbaycanda aktivlərin idarəçiliyində səmərəliliyin aşağı olmasının konkret səbəbləri : qanunlarla verilən güzəştlər sayəsində, dövlət müəssisələrinin ictimai məsuliyyəti və cavabdehliyi ilə təsərrüfatçılıq nəticələrinin adekvatlığı prinsipinin qorunmaması; Dövlət müəssisələrinin formalaşmış ənənə və ya "xüsusi statusları" sayəsində de-fakto əldə etdikləri "qeyri-leqal idarəetmə funksiyaları" hesabına, bir çox hallarda inhisarçılıq səviyyəsinə catan daha əlverişli biznes mühitinə malik olması; mühüm struktur yaradıcı əhəmiyyətə malik, böyük həcmdə dövlət aktivlərini idarədən bank - kredit müəssisələrinin, o cümlədən Mərkəzi bankın real sektorun tələblərinə adekvat olmayan qeyri-məqbul fəaliyyəti; Dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmət edilməsi ilə bağlı xərclərin sürətlə artması fonunda, borcları "yaradan" dövlət unitar və korporativ müəssisələrinin, mülkiyyətçinin gəliri kimi, Dövlət büdcəsinə ödəmə və ayırmaların, həmçinin yüksək likvidli aktivlər olan, vahid xəzinə hesabının qalığı və onun idarəetməyə verilməsindən daxilolmaların azalan dinamika; Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsindən daxilolmaların ənənəvi olaraq böyük kəsirlərlə icra edilməsi və özəlləşdirilmiş müəssisələrin tam gücü ilə fəaliyyət göstərməməsi və s. kimi identifikasiya olunmasını düzgün hesab edirik.

Beləliklə, bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatında müstəqillik dövrünün iqtisadi inkişaf yolunun, iqtisadi aktivlərin idarəçiliyinin səmərəliliyi və nəticəliliyi baxımından təhlilindən alınan nəticələri əsas götürərək, indiki mərhələdə milli iqtisadi siyasətdə - özəlləşdirilmə və "dövlət borclanması" strategiyasına yeni yanaşmanın tətbiqi təxirə salınmaz vəzifəyə çevirilməlidir. Məsələn, özəlləşdirmənin əsas missiyasının, iqtisadiyyatın "dövlətsizləşdirilməsi" kimi qəbul edilməsini təklif edirik. Yeni yanaşma əsasında, özəlləşdirmənin realizasiyası, Dövlətin bilavasitə iqtisadi fəaliyyətdən rəşional və sürətli uzaqlaşması üzrə tapşırıqların formalaşdırılması, o cümlədən özəlləşdiriləcək dövlət müəssisələri sferasının mümkün qədər genişləndirilməsi, müvafiq müəssisə və obyektlərin, hissələrin, torpaq sahələrinin özəlləşdirilməsinin başa çatdırılması, özəlləşdirmədən dövlət büdcəsinə daxilolmaların təmin edilməsi və ölkədə fond bazarının normal fəaliyyətinin, korporativ müəssisələrin səhmlərinin daimi bazarının təmin edilməsi və s. kimi məsələləri ehtiva etməlidir.

Dövlət zəmanəti ilə borclanma strategiyasında isə, nəzarət zərfi dövlətə məxsus səhmdar cəmiyyətlərində və şirkətlərdə mövcud kredit xəttlərinə fərdi yanaşmaqla, borcun tənzimlənməsi, mütamadi olaraq valyuta risklərinin qiymətləndirilməsi və kredit layihələrinin bağlanması və resurslarının istifadəsinə nəticəlilik və səmərəlilik baxımından dövlət maliyyə nəzarətinin təmin edilməsi; Dövlət borcunun maliyyə xarakteristikası nəzərə alınmaqla, ən aşağı xərcə tələb olunan maliyyələşmənin təmin edilməsi ilə yanaşı, xarici makroiqtisadi şokların büdcəyə və uzunmüddətli xərclərə təsirinin azalması məqsədi ilə borc yükünün valyuta prioritetləri müəyyənləşdirilməlidir.

Dövlət aktivlərindən istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədi ilə eyni zamanda iqtisadi idarəetmə modelində bir sıra dəyişiklər aparılmalıdır. Dəyişiklərin əsas xəttini təkmil rəqabətliliyin və dövlət aktivlərinin vahid idarəçilik prinsiplərinin

formalaşdırılması təşkil etməlidir. Belə yanaşma, ilk növbədə, Büdcə və Rəqabət məcəllələrinin qəbul edilməsini, fiskal və monetar siyasətlərin koordinasiyasının gücləndirilməsi, dövlət gəlir və xərclərinin büdcədə tam akkumliyasıyasının təmin edilməsi, dövlət müəssisələrinin mahiyyəət etibarı ilə, dövlət vəsaitləri vasitəsi ilə, “xeyirxahlıq” missiyalarının qadağan edilməsi, təkrarlanan funksiyaları icra edən idarəetmə orqanları və təşkilatların birləşdirilməsi vasitəsi ilə, dövlət xərclərinin azadılması, idarəetmə sistemində inzibatçılıq və maliyyələdirmə modellərinin adekvatlığını təmin edilməsi və s. məsələləri ehtiva edir.

Bu məqalə Beynəlxalq Özəl Sahibkarlıq Mərkəzinin dəstəyi ilə həyata keçirilən “İqtisadi islahatlara ekspert dəstəyi” layihəsi çərçivəsində aparılan araşdırmalar əsasında hazırlanıb.

14.08.2017